

ЈОВАНА Ј. ШКОРИЋ*
Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 37(497.11):316.334.2

Прегледни рад
Примљен: 28.08.2020
Одобен: 26.09.2020
Страна: 435-458

ОРГАНИЗАЦИЈЕ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА КАО ЗНАЧАЈНА ПОДРШКА РОМСКИМ ПОРОДИЦАМА У ДОМЕНУ ИНКЛУЗИВНОГ ОБРАЗОВАЊА?^{**} из перспективе ромских породица

Сажетак: У овом истраживању интервјуисане су 24 ромске породице, 12 породица чија су деца корисници различитих програма и активности организација цивилног друштва и 12 породица чија деца их не користе. Узорак је одређен на основу постојања активних програма и активности организација цивилног друштва (у даљем тексту ОЦД) на територији АП Војводине и градови који су укључени јесу следећи: Суботица, Нови Сад, Сомбор и Кикинда, док је временски оквир обухватио 2017/2018 годину. У истраживању је учествовало и 179 ромских ученика, између 9 и 10 година, од којих су 76 корисници програма и активности ОЦД и 103 ученика који нису корисници програма и активности ОЦД. Од 179 ромских ученика 97 су девојчице, а 82 су дечака. У програмима и активностима ОЦД укључено је 40 девојчица и 36 дечака, док је ван програма и активности ОЦД 57 девојчица и 46 дечака. Узорак представљају ромски ученици из 8 основних школа (четврти разреди) са високим процентом ромске деце из горенаведених градова.

У теоријском, односно уводном делу рада елаборираће се теоријски оквири сходно истраживачкој теми, док ће се у наставку текста приказати резултати који су добијени статистичком обрадом одговора који су приликом интервјуисања постављани ромским породицама. На основу добијених резултата може да се закључи да ромски родитељи перципирају недостатак подршке читаве заједнице, лошу финансијску ситуацију, дискриминацију и омаловажавање од стране друге деце као главне проблеме са којима се суочавају ромска деца у образовном систему, док организације цивилног друштва сматрају драгоценом подршком на путу ка укључивању и одрживости у образовном систему. У завршном делу текста, оставиће се простор за дискусију и закључна разматрања, као и за конкретне препоруке које теже ка социјалној правди у оквиру система образовања, односно ка бољој кооперацији и координацији између школа и ОЦД и одржив(и)ој подршци заједнице.

Кључне речи: ромске породице, организације цивилног друштва, образовање, инклузија.

---

* jovana.skoric@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру израде докторске дисертације „Организације цивилног друштва као подршка образовној инклузији ромске деце на територији АП Војводине“

Увод- историја ромског становништва и политички, економски и социјални аспекти депривације ромске мањине

Термин “Роми” обухвата различите групе људе који припадају и номадским и не-номадским заједницама. Првобитно се веровало да су Роми дошли из Египта, међутим уколико се узму у обзир релевантни историјски подаци и прави преци Рома, они су били група људи која је мигрирала у таласима из северне Индије као племе номадских музичара и забављача, а нашли су свој пут у Европу између IX и XIV века, углавном као робови (Ringold, Orenstein and Wilkens, 2005). Поред једне неконтроверзне чињенице, односно да су Роми дошли из Индије, остатак ромске ране историје је прилично контроверзан. За разлику од неких других група, они немају своју домовину и живе у скоро свим земљама Европе и централне Азије. Роми представљају изузетно разнолику мањину и обухватају више повезаних подгрупа са сложеним, флексибилним и вишеслојним идентитетима. Ове ромске групе разликују се у односу на језик, вероисповест, националност, историју и културу, али деле заједнички етнитет. Данас, они представљају највећу мањинску групу у Источној Европи (Gheorghe, 1991; Agnus, 1992; European Commission, 2012) и једну од највећих и најугроженијих мањинских група у читавој Европи и њихов број креће се између 10 и 12 милиона. Према резултатима Пописа становништва, домаћинства и станова из 2011. године у Републици Србији живи 147.604 Рома, што чини 2.05% целокупног становништва (РЗС, 2011). Ови подаци јесу званични, али потребно је имати у виду да они флукутирају из различитих разлога (нпр. Роми који нису регистровани, Роми који се не изјашњавају као Роми, расељени Рома са Косова, повратници итд.). Управо због тога, број Рома у Србији се према незваничним подацима креће између 450 и 500 хиљада, а према мишљењима појединих ромских лидера број Рома у Србији досеже и милион (Open Society Institute, 2007; види и Бауцал, 2012). У Војводини, према званичним подацима, живи 29 057 Рома и они чине 1.43% становништва (РЗС, 2011) Дакле, на самом почетку потребно је нагласити да је прецизна и поуздана демографска слика о положају Рома прилично парцијална и озбиљно угрожена због недостатка прецизних и релевантних података. Неки од ових проблема проистичу из стигме која је повезана са ромским идентитетом, али и опрез многих Рома да се идентификују као такви због различитих разлога. Поред тога, анализа ситуације је отежана и из разлога што се различите студије заснивају на описним извештајима, а не на упоредивим статистичким показатељима. С обзиром на претходно наведено, може да се закључи да су плодна истраживања на овом подручју засигурно потребна како научној заједници, тако и самом друштву. Оно што није спорно јесте да Роми трпе последице трајног и снажног друштвеног искључивања које се одражава на њихово запослење, образовање, коришћење здравствених и социјалних услуга итд. Сиромаштво и лош стандард живота утичу на њихов нижи животни век (10 до 15 година нижи од европског просека) и вишу стопу морталитета деце у односу на остатак популације (чак за 41%). Поред тога, често је њихово место становања у изолова-

ним руралним подручјима или камповима (тзв. ромским гетоима) на периферијама града што додатно погоршава ово стање. Такође, стереотипи и предрасуде према Ромима су толико дубоко укорени у европској (али и српској култури), да се често не перципирају као такви и прихваћени су као чињенице (види и Шкорић, Кишјухас, Шкорић, 2014). Наиме, стереотипне слике користе се, било свесно или не, да се инспиришу, а затим и оправдају негативни ставови и негативни облици понашања према ромској мањини (Minority Rights Group International, 1995).

Организације цивилног друштва на територији АП Војводине – улога и перспективе

У контексту горепомнутих проблема, тежиште овог рада је на организацијама цивилног друштва, односно на делотворности њихове подршке ромским породицама у систему образовања. Када је Србија и ОЦД у питању, резултати истраживања (Nikolin 2001; Balkan Civil Society Development Network, 2014) указују на то да је овај сектор релативно млад јер већина организација цивилног друштва настаје после 2000. године, док је око једне четвртине основано пре 1990. године. Највећи део њих примарно се бави социјалним услугама, културом/медјом/рекреацијом и животном средином и највише су заступљене на територији Војводине. Важећи *Закон о социјалној заштити* препознаје организације цивилног друштва као потенцијалне пружаоце услуга што може да има позитивне ефекте на њихов рад као и одрживост њихових програма и активности. Или другим речима, улога цивилног сектора у процесу социјалног укључивања је важна за цео циклус креирања јавних политика и представља значајан фактор развоја социјалних политика. Цивилни сектор се понекад назива и “трећи” сектор и/или добровољни сектор и изузетно је разноврстан и креће се у опсегу од малих локалних друштава до великих професионалних организација (Spiker, 2013). Организације цивилног друштва (у даљем тексту ОЦД) имају препознатљиву улогу у савременим социјалним режимима и постале су утицајни актер у националном развоју (United Nations Development Programme, 2013). У најширем смислу ОЦД подразумевају недржавне, непрофитне и добровољне организације и институције које манифестују интересе и вољу грађана (Division for Social Policy and Development, 2009). Оно што је битно истаћи у овом контексту јесте да је велики део активности цивилног сектора професионалан и одобрен од стране јавних органа што значи да је проблематика управљања слична јавним службама (Spiker, 2013). Организације цивилног друштва у циљу подршке инклузивног образовања деце ромског порекла у АП Војводини првенствено се баве:

- уостављањем дијалога са ромском децом и њиховим породицама,
- промоцијом позитивних ставова према (образовној) инклузији,
- уостављањем и развијањем мрежа подршке,
- укључивањем ромске деце у културни живот посредством афирмације различитих интеркултурних дијалога,

- развијањем стратегија и акционих планова у циљу образовне инклузије,
- организацијом курсева, семинара, радионица и тренинга како би се обезбедила подршка родитељима и ученицима ромског порекла,
- психосоцијалном подршком ромској деци и њиховим породицама,
- припремама будућих учитеља, наставника и професора за рад са ромског децом.

Истраживање Грађанске иницијативе (Грађанске иницијативе, 2011) такође наводи да ОЦД у Републици Србији махом имају мисију организације, али да већина њих нема стратешки план, те да око половине ОЦД нису упознате (или јесу само делимично) са правном регулативама које се односе на ОЦД. Поред тога, велики проблем представља и њихово финансирање које се углавном своди на периодичне пројекте, сопствена средства и/или чланарине. Приметно је и да постоји све већи број иницијатива јавног заговарања на локалном нивоу која се тичу социјалног укључивања, међутим ОЦД махом имају слабе организационе вештине и финансијске баријере. Сходно томе, оне су неодрживе на дужи временски период те су њихове активности и програми сведени на кратке, информативне и едукативне пројекте, кампање или јавне догађаје (Sterland and Rizova, 2010). Слично томе, истраживање цивилног друштва у Републици Србији (Цивилно друштво и развој, 2008) тврди да ОЦД нису добро умрежене, да су неодрживе и временски ограничене - уместо да временом еволуирају у званичне мреже са мандатима и циљевима, оне престану да функционишу када престане њихово финансирање. Што значи да превазилажење финансијске нестабилности представља највећи изазов са којима се суочавају ОЦД у Србији. Према извештају из 2008. године УСАИД НГО индекс одрживости (Sterland and Rizova, 2010). ОЦД у Србији су оцењене као најмање финансијске одрживе у региону Западног Балкана. Комбинација лошег менаџмента, неадекватног стратешког усмеравања и неадекватна финансијска подршка доводи до неиспуњавања пуног потенцијала када је рад ОЦД у питању. Низак ниво аналитичких капацитета у ОЦД, укључујући и вештине за истраживање политика и евалуацију истих, представља главно ограничење за шире ангажовање ОЦД у политичким процесима.

Циљеви истраживања

Општи циљ:

- 1.Процена делотворности програма и активности ОЦД на инклузију ромске деце у образовни систем из перспективе ромских родитеља

Специфични циљеви:

- 1.Процену утицаја програма и активности ОЦД на школска постигнућа,
- 2.Процену утицаја програма и активности ОЦД на осипање из система образовања,
- 3.Процену утицаја програма и активности ОЦД на редовност у похађању наставе, односно на оправдане и неоправдани часове ромске деце у образовном систему.

Хипотезе истраживања

Општа хипотеза:

1. Ромске породице сматрају ОЦД значајном подршком на путу ка укључивању и остајању ромске деце у систему образовања

Посебне хипотезе:

1. Ромска деца која су корисници програма и активности ОЦД усмерених на образовну инклузију Рома имају више школско постигнуће (виши просек оцена) од ромске деце која нису корисници ових програма
2. Ромска деца која су корисници програма и активности ОЦД усмерених на образовну инклузију Рома редовније похађају школску наставу, односно имају мањи број неоправданих и оправданих часова од ромске деце која нису корисници ових програма
3. Ромска деца која нису корисници програма и активности ОЦД у већој мери се осипају из система образовања него ромска деца која су у програмима и активностима ОЦД

Методологија

Истраживање је по свом карактеру *дескриптивно* јер тежи да опише ставове ромских родитеља када је у питању подршка ОЦД. Такође, истраживање је и *експлоративног карактера* јер настоји да објасни и повеже факторе који утичу на инклузију ромске деце у образовни систем.

Узорак:

- 12 ромских породица чија су деца корисници програма и активности које обезбеђују ОЦД,
- 12 ромских родитеља чија деца нису корисници програма и активности које обезбеђују ОЦД.
- 179 ромских ученика (76 корисници програма и активности ОЦД, 103 нису корисници програма и активности ОЦД)

Технике прикупљања података:

Интервјуи су вођени са ромским породицама, односно са родитељима и бави се следећим темама:

- Сазнања о мрежама подршке ромским породицама у домену образовања,
- Да ли деца имају подршку (било који вид подршке који им олакшава школовање) у току школовања, од стране кога и који временски период је користе,
- Степен задовољства када су у питању програми и активности ОЦД,
- Породични и друштвени односи,
- Образовне аспирације и очекивања родитеља од своје деце у домену образовања (највиши ниво школовања који би волели да њихова деца заврше, преферирано образовно усмерење итд.),

-Визије о будућности своје деце у другим животним доменима (запослење, каријера итд.).

Школски досијеи, односно школски дневници из којих су прикупљени подаци о школским постигнућима ромске деце, осипању из система образовања и подаци о оправданим и неоправданим часовима.

Процедура

У сврху израде истраживања ступило се у контакт са координаторима за ромска питања на територијама следећих градова: Нови Сад, Суботица, Сомбор, Бачка Топола, Беочин, Стара Пазова, Вршац, Србобран, Бачка Паланка, Озаци, Шид, Жабал, Сремска Митровица, Рума, Апатин, Врбас, Зрењанин, Кикинда и Нови Бечеј на територији АП Војводине које је истраживач лично и посетио у периоду од годину дана. У овим градовима детектоване су организације цивилног друштва које се баве питањима Рома у најширем смислу. Од тих градова, у истраживању ће учествовати Нови Сад, Суботица, Сомбор и Кикинда као градови који имају активне ОЦД које пружају програме и активности за ромску децу основношколског узраста од 9 до 10 година, а који су усмерени према инклузији ромске деце у образовни систем. Наиме, ученици четвртих разреда (од 9 до 10 година) су одабрани за узорак овог истраживања јер у том периоду стопа осипања према званичним подацима још увек није значајна, односно ромска деца почињу у већој мери да се осипају од 5. разреда основне школе. Сходно томе, рад претендује да анализира подршку ОЦД у овом периоду што може да буде веома значајан алат у контексту превенције јер уколико знамо када ромска деца почињу у већој мери да се осипају из система образовања, можемо да радимо на унапређењу подршке ОЦД и креирању адекватних мера и стратегија како би се у будућности редуковало осипање, али и други негативни трендови који прати ромску децу у току школовања. Истраживач је лично посетио и ромске породице како би обавио интервју са родитељима ромске деце. Наиме, пре интервјуа свим учесницима истраживања је објашњен циљ истраживања, као и детаљи везани за поверљивост информација где им је предочено да ће лични подаци остати анонимни, а да ће се њихови одговори користити искључиво у научне сврхе.

Резултати истраживања

Ромске породице, социодемографски подаци и мреже подршке

У наредном делу текста бавићемо се приказом и анализом података која се тичу социо-демографских података ромских породица, али и њиховим ставовима када су у питању образовање њихове деце и подршка ОЦД. У истраживању је учествовало 24 ромске породице, односно 12 породица чија су деца у програмима ОЦД и 12 породица чија деца нису у програмима ОЦД. Број ин-

тервјуисаних мајки је 14 (58.3%), док су преосталих 10 (41.7%) очеви. У интервјуисаним ромским породицама број дечака који похађају четврти разред основних школа је 11, док је број девојчица 13. Поред тога, 58.3% интервјуисаних ромских родитеља имају између 30 и 39 година, док су њих 37.5% старости између 18 и 29 година, а преко 40 година старости само један родитељ.

На *Графикону 1.* може да се види да је највише ромских породица чак 62.5% стално настањена у ромским махалама на ободима града, са друге стране само 4.2% настањено у ромским махалама у граду.

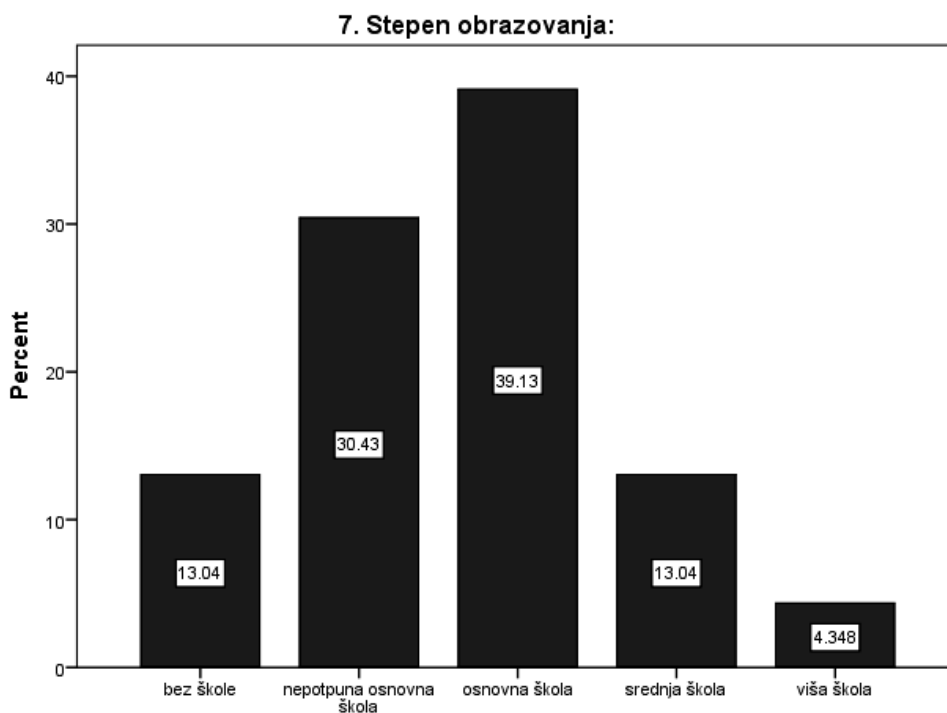
Графикон 1. *Настањеност ромске породице*

Подаци које смо добили указују на то да највећи број интервјуисаних ромских породица 62.5% живи у великом граду, тачније на ободима великих градовима у ромским махалама. Односно, очигледно је да само 16.7% породица живи ван изолованих места.

На *Графикону 2.* видимо да свега 17.3% интервјуисаних ромских родитеља има виши степен образовања од завршене основне школе. Са друге стране, 43.4% нема завршену ни основну школу. У наставку текста ћемо видети и какве су њихове аспирације за даље школовање њихове деце.

Графикон 2. Степен образовања интервјуисаних ромских родитеља

Када је финансијска ситуација интервјуисаних ромских породица у питању, можемо да закључимо да је она изразито лоша. Односно, у 19 ромских породица укупни месечни приходи досежу само до 30 000 динара. Са друге стране, свега 5 ромских породица које су обухваћене узорком имају између 30 001 и 50 000 динара на месечном нивоу. Изнад 50 001 динара на месечном нивоу не бележи се ни у једној ромској породици која је била део истраживања. Сходно томе, долазимо до сазнања да је главни извор месечних прихода у домаћинствима ромских породица које су обухваћене узорком социјална помоћ (чак 11 породица), док само 5 интервјуисаних породица има стално запослење. Помоћу пољопривредних радова и заната издржава се по 2 интервјуисане ромске породице, док 4 ромских породица живи од сезонских радова или ни сами не знају како прибављају новац.

Изазови и баријере са којима се сусрећу ромска деца у систему образовања

Резултати које смо добили указују на то да су се чак у 18 интервјуисаних ромских породица деца сусретала са неким проблемима у току школовања. Само једна ромска породица каже да није имала никаквих проблема, док 5 не

зна или није сигурно. У наредној *Табели 1.* ћемо приказати проблеме које ромски родитељи перципирају као значајне баријере ка инклузији њихове деце у образовни систем.

Табела 1. Проблеми са којима се сусрећу ромски ученици у школи

Проблеми	N	% присуства проблема
Недовољно интересовање учитеља/ица	8	33.3
Лоша финансијска ситуација породице	14	58.3
Недостатак подршке читаве заједнице	15	62.5
Дискриминација и омаловажавање од стране друге деце	13	54.2
Непознавање језика средине	6	25

С обзиром на то да се велики део ромских породица суочава са неким врстом проблема у току школовања њихове деце, *Табела 1.* приказује да ромски родитељи (и у програмима ОЦД и изван истих) као највећи проблем у школовању ромске деце истичу недостатак подршку читаве заједнице. Када је подршка ромској деци у систему образовања у питању, 14 интервјуисаних ромских родитеља сматра да њихова деца имају подршку у систему образовања, 5 интервјуисаних ромских родитеља сматра да деца понекад имају подршку, док 3 сматрају да њихова деца немају подршку у систему образовања. Уколико сагледамо породице које нису корисници програма и активности ОЦД, видимо да родитељи перципирају да су им они сами највећа подршка и основац у току школовања, док остале видове подршке не перципирају као значајне што је и приказано у *Табели 2.* О томе да ли им подршка ОЦД није потребна, или нису информисани о истој ћемо видети у наставку текста.

Табела 2. Подршка ромским ученицима који нису корисници ОЦД програма и активности у току школовања

Подршка	N	% подршке
Моје дете добија подршку од своје породице	9	75
Моје дете добија подршку од учитеља/ица и наставника	1	8.3
Моје дете добија подршку од организација цивилног друштва (нпр. НВО)	0	0
Моје дете добија подршку од својих вршњака	3	12.5

Подаци добијени од испитаних породица указују на то да половина испитаних породица сматра подршку ОЦД веома значајном у смислу да без исте не би могли да наставе школовање своје деце. У следећој *Табели 3.* приказаће се и анализирати прилагођеност програма и активности ОЦД у том контексту од стране ромских породица које су корисници програма и активности ОЦД.

Табела 3. Ставови ромских родитеља чија су деца корисници програма и активности ОЦД када је у питању прилагођеност програма и активности ОЦД

Прилагођеност програма и активности ОЦД	Н	%
Програми и активности ОЦД су прилагођени потребама наше деце и веома смо задовољни њима	4	40
Програми и активности ОЦД су прилагођени потребама наше деце, међутим временски су кратки и неодрживи	12	100

Наиме, у Табели 3. можемо да приметимо да ромски родитељи, премда сматрају да програми ОЦД јесу прилагођени потребама ромске деце, такође су и временски неодрживи. У наредној Табели 4. ћемо приказати ставове ромских родитеља који су корисници ОЦД програма и активности, када су у питању главни разлози неприлагођености и неадекватности истих.

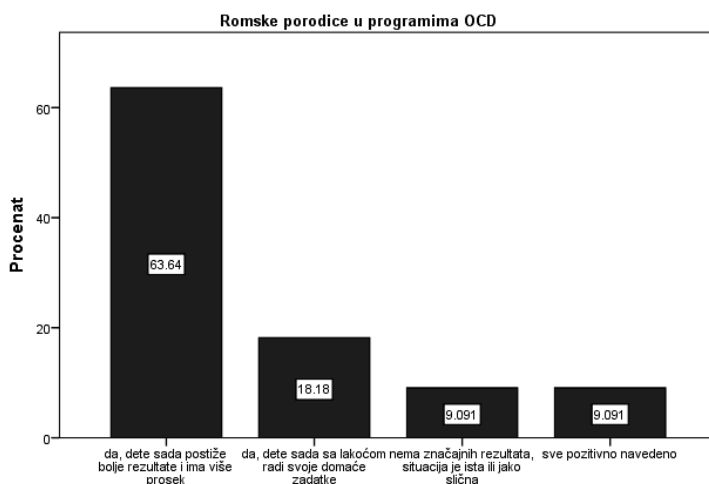
Табела 4. Главни разлози неприлагођености програма и активности ОЦД

Разлози неприлагођености програма и активности ОЦД	Н	%
Веома мали број активних програма и активности ОЦД за ромску децу основношколског узраста постоји у нашем граду	12	100
Садржај програма и активности је оскудан	10	83.3
Програми и активности ОЦД нису стални - мало их има, мало их нема	10	83.3

У Табели 4. можемо да видимо да, и ако ромске породице сматрају подршку ОЦД веома значајном, ипак постоји незадовољство актуелним програмима и активностима ОЦД у контексту временске неодрживости, оскудности садржаја као и у контексту броја тренутно актуелних програма и активности. Односно, свих 12 ромских породица сматрају да је веома мали број активних програма и активности ОЦД у њиховом граду.

Графикон 3. Уколико је ваше дете корисник програма и активности ОЦД, да ли приметите разлике у школском ангажовању у односу на пре коришћења?

17. Ukoliko je vaše dete korisnik programa i aktivnosti OCD, da li primetite razike u školskom angažovanju u odnosu na pre korišćenja?

У претходном делу текста, приказали смо ставове родитеља када је у питању прилагођеност програма и активности ОЦД, док ћемо помоћу *Графикана 4.* сагледати да ли су приметне разлике у школском ангажовању у односу на период пре коришћења истих. Чак 63.6% ромских породица чија су деца корисници програма и активности ОЦД сматрају да су приметне разлике у школском ангажовању пре коришћења истих, односно да дете постиже боље резултате и има виши просек. Са друге стране, само 2 ромске породице сматрају да је ситуација остала иста или веома слична, односно не виде значајн(и)је промене.

Табела 5. Уколико је ваше дете корисник активности и програма ОЦД како процењујете сарадњу са члановима ОЦД?

Процена сарадње са члановима ОЦД	Н	%
Сарадња је на високом нивоу, добијамо детаљне и редовне информације о постигнућима и понашању нашег детета	7	59.2
Сарађујемо повремено уколико наше дете има неки изражен проблем у школи	4	26.7
Ми као родитељи немамо превише контаката са њима, сви њихови програми и активности се реализују у школама и /или њиховим просторијама	1	4.2

Када је у питању процена сарадње чланова ОЦД и ромских породица, у *Табели 5.* можемо да видимо да, највише њих, односно 7 ромских родитеља сматрају да је сарадња на високом нивоу и да добијају детаљне и редовне информације о постигнућима и понашању њиховог детета, док само 1 интервјуисани родитеља сматра да немају превише контаката са члановима ОЦД.

Породични и друштвени односи и аспирације за даље школовање ромске деце

Уколико сагледамо *Табелу 6.* видимо да се 13 испитаника се у потпуности слажу са ставом да је однос са партнером складан и стабилан (од поменутих 13 чак 9 испитаника су корисници програма и активности ОЦД). Када је у питању слободно време и дружење са вршњацима из одељења и/ли школе, чак једна трећина, односно 8 ромских родитеља се делимично не слаже са ставом да њихова деца проводе слободно време са својим вршњацима из одељења и/или школе (од поменутих 8 чак 7 нису корисници програма и активности ОЦД) што може да буде један од индикатора њихове неинтегрисаности у вршњачку групу и у образовни систем уопште.

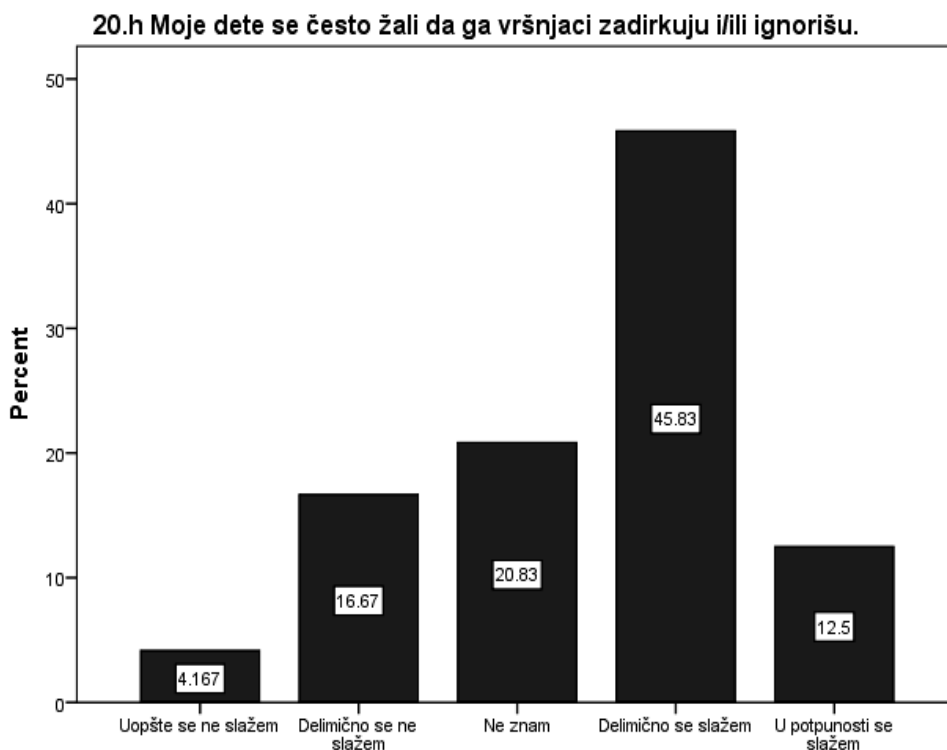
Табела 6. Породични и друштвени односи у ромским породицама

	Уопште се не слажем	Делимично се не слажем	Не знам	Уопште се слажем	Делимично се слажем
Однос са партнером је складан и стабилан	2	0	1	7	13

Комуникација заузима врло важно место у нашим породичним односима	0	0	3	8	13
Деца се међусобно слажу, поштују и излазе један другом у сусрет	0	0	3	12	10
Моје дете често проводи слободно време са својим вршњацима из одељења и/или школе	2	8	5	6	3
Моје дете не буде позвано на рођендане код својих другара	2	13	1	6	2

Уколико посматрамо *Графикон 5.*, видимо да највећи број испитаника, односно 45.8% се делимично слажу са ставом да се њихово дете жали да га задиркују и/или игноришу вршњаци у школи, док се уопште не слажу само 4.2% испитаника.

Графикон 5. Моје дете се често жали да га вршњаци задиркују и/или игноришу

Уколико посматрамо *Графикон 5.*, видимо да највећи број испитаника, односно 45.8% се делимично слажу са ставом да се њихово дете жали да га задиркују и/или игноришу вршњаци у школи, док се уопште не слажу само 4.2% испитаника.

Табела 7. Друштвени и породични односи

Ставови		N	Mean	SD	t-test	df
Однос са партнером је скла-дан и стабилан	da	12	4.75	.452	2.187*	21
	ne	11	3.73	1.489		11.686
Комуникација заузима важ-но место у нашим поро-дичним односима	da	12	4.42	.793	.000*	22
	ne	12	4.42	.669		21.389
Деца се међусобно слажу, поштују и излазе једно дру-гом у сустрет	da	12	4.42	.669	.632	22
	ne	12	4.25	.622		21.884
Деца јасно испољавају емо-ције према другим члановима породице	da	12	4.42	.515	.348	22
	ne	12	4.33	.651		20.888
Деца се често свађају и у кући често влада негативна атмосфера	da	12	1.33	.492	-2.434*	22
	ne	12	1.92	.669		20.220
Моје дете лако остварује контакте са својим вршња-цима	da	12	3.67	1.155	2.110*	22
	ne	12	2.75	.965		21.330
Моје дете се лако прила-гођава новонасталим ситуа-цијама	da	12	3.83	.937	2.789*	22
	ne	12	2.75	.965		21.981
Моје дете се често жали да га вршњаци задиркују и/или игноришу	da	12	3.17	1.267	-1.370	22
	ne	12	3.75	.754		17.917
Моје дете вршњаци воле	da	12	3.42	.669	3.664*	22
	ne	12	2.42	.669		22.000
Моје дете често проводи слободно време са својим вршњацима из одељења и/или школе	da	12	3.33	1.371	1.368	22
	ne	12	2.67	.985		19.966
Моје дете позива своје дру-гове на рођендан	da	12	3.25	1.545	-.323	22
	ne	12	3.42	.900		17.700
Моје дете не буде позвано на рођендане код својих другова	da	12	3.00	1.477	1.205	22
	ne	12	2.42	.793		16.854
Учитељ/ица подстиче моје дете на рад	da	12	2.83	1.267	1.465	22
	ne	12	2.17	.937		20.264
Учитељ/ица је љубазна и спремна на сарадњу	da	12	3.17	1.193	2.283*	22
	ne	12	2.17	.937		20.831
Учитељ/ица је мање анга-жована када је у питању моје дете	da	12	3.00	.953	-2.708*	22
	ne	12	4.00	.853		21.732

Учитељ/ица често игнорише моје дете и његове потребе	da	12	3.08	.793	-1.665	22
	ne	12	3.75	1.138		19.642
Супружник и ја редовно посећујемо родитељске састанке и пружамо подршку нашем детету у току школовања	da	12	4.42	.515	.405	22
	ne	12	4.33	.492		21.956
Информисани смо о школским постигнућима нашег детета	da	12	4.42	.515	3.628*	22
	ne	12	3.08	1.165		15.143
Учитељ/ица у сваком тренутку може да рачуна на нас када има проблем са нашим дететом	da	12	4.83	.389	3.386*	22
	ne	12	4.25	.452		21.523
Учитељ/ица не разуме наше подршке и није нам подршка	da	11	2.91	1.044	-1.652	18
	ne	9	3.67	1.000		17.501

* $p < .05$

Уколико сагледамо *Табелу 7.* видимо да постоји статистички значајна разлика између одговора породица чија су деца корисници програма и активности ОЦД и породица чија деца нису корисници програма и активности ОЦД. Наиме, ромска деца која су корисници програма и активности ОЦД лакше остварују контакте са својим вршњацима, боље се прилагођавају новонасталим ситуацијама, односно брже се адаптирају у школску средину. Слично томе, ромски родитељи чија су деца корисници програма спремнији су на сарадњу са учитељима/ицама, али исто тако сматрају да се учитељи/це мање ангажују око њихове деце. Када су у питању односи у породици, ромски родитељи чија деца нису корисници програма и активности ОЦД у већој мери сматрају да у кући влада негативна атмосфера и да се деца чешће свађају. Добијени резултати приказују да не постоји статистички значајна разлика између осталих ставова који се тичу породичних и друштвених односа између родитеља деце која су у програмима ОЦД и оних који нису корисници.

У наставку текста, помоћу *Табела 8.* и *9.* приказаше се ставови ромских родитеља када су у питању апсирације за даље школовање њихове деце. Највећи број испитаника, чак 20 сматра да су интелектуалне способности њихове деце просечне. Од ромских родитеља који су обухваћени узорком истраживања нико не мисли да су интелектуалне способности њихове деце изнад просека. У *Табели 10.* забележено је да се готово сви родитељи слажу око става да подстичу своју децу на рад. У овом контексту значајан је и податак који смо добили од ромских родитеља да је максималан ниво школовања који чак 17 интервјуисаних ромских родитеља очекују од свог детета (само) средња школа. Односно, родитељи би желели да им деца буду занатлије или пољопривредници, док готово нико нема аспирације да им дете заврши факултет и нађе посао у струци.

Табела 8. Како процењујете интелектуалне способности вашег детета

Ниво	Н	%
Просечне интелектуалне способности	20	90.9
Испод просек интелектуалне способности	2	9.1

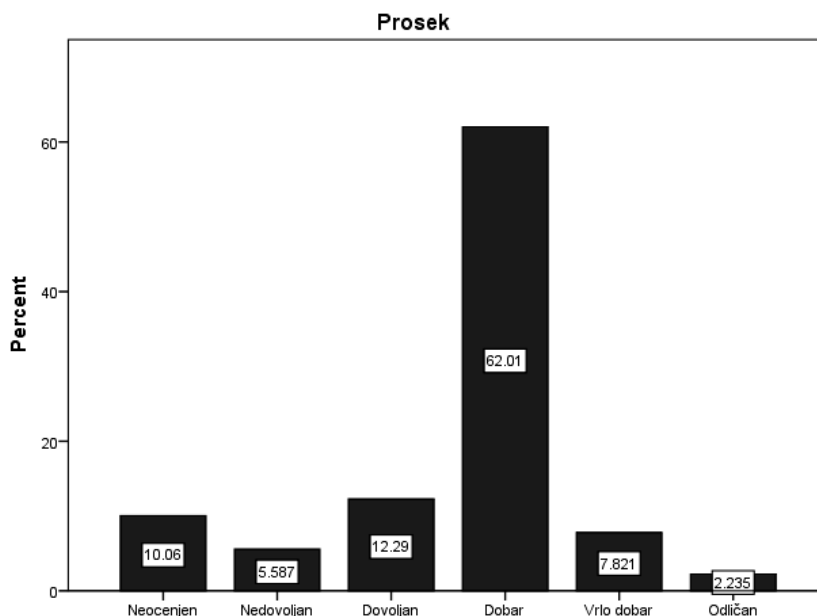
Табела 9. Да ли подстичете ваше дете на школовање

Став	Н	%
Да	20	83.3
Не	2	8.3
Не можемо да утичемо на њега/њу	2	8.3

Школски успех ромске деце (просек оцена), изостајање са наставе (оправдани и неоправдани часови) и осипање из система образовања

У истраживању је, као што смо навели, учествовало укупно 179 ромске деце, од којих су 42.5% или 76 деце корисници програма и активности ОЦД, док 57.5%, односно 103 ромске деце нису корисници програма и активности ОЦД. Када је школски успех ромске деце у питању, односно њихов просек, са *Графикона 6.* можемо да видимо да највећи број ученика (и у програмима и ван програма) има добар успех чак 62% или 111 ученика, док свега 2.2%, односно 4 ромска ученика који су учествовали у истраживању је одлично. На основу тога можемо да закључимо да, без обзира на коришћење програма или не, резултати истраживања указују на нижи школски успех ромске деце.

Графикон 6. Школски успех ромских ученика који су учествовали у истраживању

С обзиром на то да варијабле оправдани и неоправдани немају нормалну расподелу, не можемо да користимо *t*-тест. У том случају користили смо *Mann-Whitney* тест који је непараметарски тест. Такође, исти тест смо користили и за варијаблу школски успех ученика, односно просек оцена (јер је просек оцена интервална скала).

Табела 10. *Оправдани, неоправдани часови и просек оцена у односу на коришћење програма и активности ОЦД*

	У програ- мима ОЦД	Средња вредност рангова	Сума рангова
Број оправданих	da	95.56	7262.50
	ne	85.90	8847.50
	Total		
Број неоправда- них	da	65.86	5005.50
	ne	107.81	11104.50
	Total		
Школски успех (просек оцена)	da	110.83	8423.00
	ne	74.63	7687.00
	Total		

Табела 10а. *Оправдани, неоправдани часови и просек оцена у односу на коришћење програма и активности ОЦД*

	Број оправ- даних	Број неоправда- них	Просек
Mann-Whitney U	1419.500	1581.000	1286.000
Wilcoxon W	1719.500	13671.000	1586.000
Z	-1.867	-1.229	-2.791
p-vrednost	.062	.219	.005

На основу *Табеле 10*. видимо да више неоправданих имају испитаници који нису у програмима ОЦД (107.81) у односу на оне који јесу у програмима (65.86). Слично томе, бољи школски успех, односно виши просек оцена имају испитаници који јесу у програмима (110.83) него испитаници који нису корисници програма и активности ОЦД (74.63). Још један значајан податак односи се на то да су сви неоцењени ромски ученици и они који су одустали од школовања у току школске 2017/2018 године ван програма ОЦД, а са друге стране сви ученици који имају одличан успех и већина њих који су врло добри јесу корисници програма и активности ОЦД. Сходно претходно наведеном, уколико сагледамо *Табелу 10а*. можемо да закључимо да постоји статистички значајна разлика између ромских ученика који су у програмима ОЦД и оних који нису када су у питању неоправдани часови $p < 0.05$ ($p=0.000$) и када је у питању школски успех, односно просек оцена $p < 0.05$ ($p=0.000$). Односно, бољи школски успех (тј. виши просек оцена) и мањи број неоправданих часова имају ромски ученици који су корисници ОЦД. Са друге стране не постоји статистички значајна разлика када је у питању број оправданих часова $p > 0.05$ ($p=0.217$).

Табела 11. *Оправдани и неоправдани часови и пол испитаника*

	F	Sig	Sig (2-tailed)
Број оправданих	4.307	.39	.053
Број неоправданих	0.067	.796	0.46

У Табели 11. посматрали смо разлику у оправданим и неоправданим часовима у односу на коришћење програма и активности ОЦД без обзира на пол испитаника. У Табели 24. проверили смо да ли постоји статистички значајна разлика између ромских дечака и ромских девојчица када је у питању разлика у школском успеху, и у броју оправданих и неоправданих часова. Наиме, добијени резултати приказују да се дечаци и девојчице статистички значајно разликују по броју оправданих часова, где девојчице имају већи број оправданих часова. Са друге стране, не постоји статистички значајна разлика између дечака и девојчица када су у питању неоправдани часови. Слично томе, налази истраживања указују на то да дечаци имају виши просек оцена, односно бољи школски успех у односу на девојчице, али незнатно, односно није утврђена статистички значајна разлика $p > 0.05$. Резултати истраживања приказују и да не постоји статистички значајна разлика на овом узроку између ромских дечака и девојчица када је у питању осипање из система образовања.

Дискусија и закључна разматрања

На крају, анализирајући добијене резултате утврђено је да ОЦД представљају значајну подршку ромској деци у систему образовања. На нашем узорку истраживања утврђена је повезаност између **бољег школског постигнућа**, односно вишег просека оцена ромске деце **у односу на коришћење програма и активности ОЦД**. Односно, утврђено је да постоји статистички значајна разлика између ромске деце која су у програмима и активностима ОЦД у односу на ромску децу која их не користе када је у питању школско постигнуће, односно просек оцена. Слично томе, резултати упућују и на то да **ромска деца која су корисници програма и активности ОЦД редовније похађају наставу**, односно имају мањи број неоправданих часова од ромске деце која нису у програмима и активностима ОЦД. Када је у питању **осипање из система образовања**, резултати показују да се ромска деца која нису корисници програма и активности ОЦД више осипају из система образовања него ромска деца која су у програмима и активностима ОЦД.

На основу добијених резултата на територији АП Војводине, видели смо да ромски родитељи истичу недостатак подршке читаве заједнице, лошу финансијску ситуацију породице, дискриминацију и омаловажавање од стране друге деце као главне проблеме са којима се суочавају ромска деца у образовном систему. Уколико сагледамо нека од претходних истраживања, велики број истих (нпр. European Commission, 2010) се слажу са ставом да је сиро-

маштво вишедимензионалан феномен који може да буде проузрокован различитим факторима. Најчешћи показатељ сиромаштва јесте низак ниво прихода у домаћинствима (или када га уопште нема) и сходно томе, ниска потрошња. Као што смо приказали у резултатима истраживања, укупни месечни приходи у испитиваним ромским породицама досежу једва до 30 хиљада динара, а више од 50 хиљада динара на месечном нивоу не бележи се ни у једној ромској породици. Оваква слика нивоа прихода може да има значајне импликације на различите домене њихових живота. Или другим речима, сиромаштво често коегзистира са незапосленошћу, неадекватним образовањем и местима становања и различитим другим факторима који могу да буду вишеструко штетни по образовање ромске деце и шире (види и UNICEF, 2011). Као још један значајан податак који смо добили односи се на информацију да се скоро половина испитаника издржава искључиво посредством социјалне помоћи, док само једна петина испитаника има стално запослење. Добијени подаци могли би да послуже као аргумент у корист оних који сматрају да ромска популација не вреднује посао, односно да не жели да уђе на тржиште рада. Са друге стране, релевантна истраживања (нпр. Open Society Institute, 2006) нам показују да се ромска популација суочава са великим потешкоцама при проналажењу посла. Као једна од највећих баријера која узрокује системско искључивање ромске популације из система запошљавања јесте дискриминација. Често се за Роме сматра да се не уклапају у дисциплину рада, да су непоуздани, лењи, да краду и сл., а управо директна дискриминација спречава подносиоце захтева да стигну и до прве фазу, односно фазе разговора. Као резултат тога, често је ромска популација искључена из процеса аплицирања већ на самом почетку, без обзира на образовање, квалификације и компетенције за посао (Hyde, 2006). Уколико са овим повежемо чињеницу да развој деце зависи од одраслих, можемо да закључимо да су они посебно рањива категорија када је у питању сиромаштво. Деца осећају последице сиромаштва у смислу недостатка основних добара и услуга, стигме, али и дискриминације. Поред тога, оно може значајно да утиче и на њихов будући развој, образовање, социјални статус и сл. (види и MICS, 2014).

Досадашња истраживања показују и да је сиромаштво значајан фактор који је интринзично повезан са академским (не)успехом. Односно, ефекти хроничног сиромаштва имају веома велики утицај на когнитивни развој. Развој у раном детињству је широко прихваћен као темељна фаза у развијању делотворних животних вештина, а сиромаштво са свим својим карактеристика успорава (некад и онемогућава) стимулацију раног развоја. Додатно отежавајућа околност коју ромски родитељи перципирају као значајну при инклузији у образовни систем јесте и недовољно познавање језика средина. Поједина истраживања (нпр. Open Society Institute, 2006) сматрају да се ромска деца суочавају са великим проблемом јер језик наставе није на њиховом матерњем језику и то може створити значајну баријеру у образовању у односу на другу децу. Чак и у ситуацијама када ромска деца говоре на језику опште популације, могу се јавити различите празнине и неспоразуми у комуникацији, а контекст и култура могу директно да утичу на језик и говор. Сходно томе, ромски

ученици често школу доживљају као страно и/или непријатељско окружење. Из ове перспективе, могуће је разумети и негативан став родитеља који се често посматрају као незаинтересовани за школу, или чак антисоцијални. У прилог томе, истраживање (Monitoring Report, 2007) закључује следеће “деца која су имала прилику да похађају предшколско и дружила се са ромском децом, или говорила српски језик са џлановима породице у својим домовима имала су одличне школске резултате (то се односи на веома мали број ромске деце)” (Monitoring Report, 2007 :588).

Резултати истраживања такође указују на то да су аспирације ромских родитеља за даље школовање њихове деце веома скромне, односно углавном се одговори свде на то да би било да добро да њихова деца буду занатлије или пољопривредници, док нико нема аспирације да им дете заврши факултет. Овај резултат био је донекле очекиван, с обзиром на то да смо видели да ромски родитељи не перципирају наставно особље као подршку, те сматрају да се учитељи/це у недовољној мери посвећују њиховој деци. Наиме, један од могућих одговора на овакве перцепције ромских родитеља огледа се у чињеници да ни они само нису добили адекватно образовање (Dimitrova, Ferrer-Wreder and Ahlen, 2018). У том контексту, ромским родитељима често недостају вештине да помогну својој деци у различитим ангажманима која се тичу школе. Неколико теоријских оквира покуша(ва)ло је објаснити сложене односе између аспирација родитеља и школског постигнућа њихове деце. Социјално-психолошке перспективе обично гледају на образовне аспирације као производ веровања и осећања о свету и сопству, као и о културном, формалном и неформалном образовном окружењу и интеракцијама са значајним другима. Сходно томе, према друштвеној когнитивној теорији (Bandura, 1977) образовне аспирације одражавају нечију мотивацију, односно тенденцију да се успе, која се формира опажањима и искуствима. Док на пример еколошке теорије гледају на образовне аспирације као друштвено и контекстуално развијене диспозиције или оријентације (Bronfenbrenner, 1977). У том контексту, образовне аспирације могу да буду блокиране различитим институционалним снагама, укључујући ту и институционалну неједнакост, социјално искључивање и дискриминацију. Наиме, поред структуралних и институционалних неједнакости, осиромашено, изоловано и сегрегирано окружење додатно обесхрабрује ромске родитеље да тежи ка високим образовним аспирацијама и циљевима (Garcia et al., 1996). Имајући у виду резултате истраживања који указују на то да највећи део испитаника живи у ромских махалама и акценат на окружење, није изненађујући недостатак образовних аспирација ромских родитеља и тенденција ка високим образовним постигнућима њихове деце.

Иако је однос између родитељских тежњи и школског постигнућа деце добро документовано, мало истраживања се бавило проценом контекстуалних фактора као што је школска клима и односи учитеља/ица према ромској деци који би могли да буду веома важни за аспирације родитеља када су у питању постигнућа њихове деце. Добијени налази сведоче о томе да највећи број ромских испитаника сматра да учитељи/це нису љубазне према њиховој деци те је не сматрају адекватном подршком. Са друге стране, један део испитаника сма-

тра да су учитељи/ице мање ангажовани када је у питању њихово дете. Наиме, долазимо до закључка да једна од могућих спекулација јесте да би позитивни односи учитеља/ица могли да утичу на виша постигнућа у школи, али и више аспирације ромских родитеља када је у питању образовање њихове деце. Слично томе, УНИЦЕФ (UNICEF, 2011) у својим извештајима наводи да су ниска школска постигнућа, односно ниски просеци оцена, у великој мери приписани неконзистентним подршкама ромској деци у образовном систему. У чему се огледа неконзистентна подршка у систему образовања? У том контексту релеватни су извештаји УНИЦЕФ-а који наводе да ромска деца носе трос-труки терет: прво, они су предмет стигме, социјалног искључивања и дискриминације; као друго зависни су и без права гласа и као треће мејнстрим образовне институције јесу прилично неосетљиве на културно-историјско и језичко порекло ромских заједница. Сви ови фактори заједно утичу на степен аспирације ромских родитеља када је у питању школовање њихове деце, али и нижа школска постигнућа самих ромских ученика.

Уколико сагледамо резултате истраживања када је у питању просек оцена, односно школска постигнућа ромских ученика, можемо да закључимо да ромски ученици постижу знатно лошије резултате у односу на већинску популацију. Такође, добијени резултати указују на то да у овом узорку између ромских дечака и ромских девојчица не постоји статистички значајна разлика када је у питању просек оцена. Односно, евидентирано је да дечаци имају виши просек, али незнатно. Слично томе, налази истраживања (види и Бауцал, 2012; Monitoring Report, 2007) закључују да ромска деца постижу лошији академски успех што може даље да има импликације на различите домене њихових живота. Неке од баријера које могу да утичу на лошија школска постигнућа јесу и: живот у удаљеним и изолованим ромским насељима, недостатак књига, адекватног осветљења и простора за столом у кући, лингвистичке препреке и недостатак академске подршке изван школе и сл. (UNICEF, 2016). Неки од одговора могу се објаснити и чињеницама да су многа ромска деца избеглице који су годинама живели у Западној Европи па су присилно враћена те су учитељи/це или наставници претерано “толерантни” и пуштају ученике у наредне разреде, а да нису савладали основе читања и писања и сл.

Као један од разлога који би могао да наруши школска постигнућа ромских ученика, јесте велики број оправданих и неоправданих часова. Уколико узмемо у обзир горенаведене факторе и велики број изостанака из школе, јасно је да ромски ученици не могу да постигну висок школски успех. Резултати истраживања приказују да девојчице имају више оправданих часова, те да постоји статистички значајна разлика између њих и дечака. Са друге стране, истраживање бележи да дечаци имају више неоправданих часова, међутим ту се не бележи статистички значајна разлика.

Резултати истраживања нам говоре да сви ромски ученици који су у неком моменту одустали од школовања у школској 2017/2018 години нису били корисници програма и активности ОЦД. Наиме, резултати такође бележе да нема статистички значајне разлике између ромских девојчица и ромских дечака када је у питању осипање из система образовања у четвртим разредима

основних школа. Са друге стране, нека од релевантних истраживања (нпр. Крстић, Степановић Илић and Виденовић, 2017) долазе до налаза да је виши проценат девојчица које се осипају из система образовања из различитих разлога као што су рад у кући, брак, трудноћа и сл. Као што видимо, нека ранија истраживања потврдила су везу између већег процента осипања из система образовања и ромских девојчица, док се у овој студији то није показало на узорку на територији АП Војводине. Могући одговори на то због чега смо добили другачије резултате могу да се пронађу у томе што је до четвртих разреда основних школа генерално стопа осипања знатно мања него у каснијим фазама школовања. Односно, истраживање (UNICEF, 2016) приказује да је у последњих неколико година број ромских девојчица које су добиле дете између 16 и 18 године знатно опао, што директно утиче на смањени број дечијих бракова и кохабатације код ромских девојчица. Уколико узмемо у обзир то да су брак и трудноћа једни од главних разлога осипања из система образовања ромских девојчица и чињеницу да ромске девојчице које су обухваћене узроком имају између 9 и 10 година можемо јасније да разумемо због чега резултати нису компатибилни неким од пређашњих. Наиме, овај налаз може да буде од великог значаја у превенцији осипања ромских девојчица из система образовања јер резултати показују да разлика између дечака и девојчица који имају између 9 и 10 година када је у питању осипање није статистички значајна у том периоду. Или другим речима, уколико пак знамо у ком периоду девојчице крећу у већој мери да се осипају из система образовања можемо да креирамо адекватне стратегије, односно да предузмемо различите мере и/или акције како би редуковали појаву истог.

На крају, може да се закључи да ОЦД представљају интегрални фактор подршке у инклузији ромске деце у образовни систем. Односно, налази овог истраживања недвосмислено указују на то да су оне битан чинилац у смислу “допирања” до заједнице, подршке изван школе, везе са ромским родитељима, заговарању и пружању једнаких могућности за образовање те имају потенцијал да постану снажни актери у стварању праведнијег друштва и праведнијих односа унутар школе и шире. Све то иницира тезу да је потребно да јавни и цивилни сектор делују кроз синергију јер на крају циљ је исти – инклузија ромске деце у образовни систем.

Литература:

1. Agnus, F. (1992). *The Gypsies*, Oxford, Blackwell.
2. Balkan Civil Society Development Network (2014). *Matrica za praćenje podsticajnog okruženja za razvoj civilnog društva – izveštaj za Srbiju 2013*, Beograd, BTD.
3. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*, NY, Prentice Hall.
4. Baucal, A. (2012). Deca i mladi iz romske zajednice u obrazovnom sistemu Srbije:
5. Marginalizovani u društvu i marginalizovani u obrazovnom sistemu. *SANU Odeljenje društvenih nauka*, str. 49-363.
6. Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an Experimental Ecology of Human Development. *American Psychologist* 32 (2): 513–531.

7. Civilno društvo i razvoj (2008). *Izveštaj o humanom razvoju*. Dostupno na: http://hdr.undp.org/sites/default/files/nhdr_2008_kosovo_se.pdf. Pristupljeno: 19.09.2019.
8. Division for Social Policy and Development (2009). *Creating an Inclusive Society: Practical Strategies to Promote Social Integration*. New York: Habitat.
9. Dimitrova, R., L. Ferrer-Wreder & J. Ahlen (2018). School Climate, Academic Achievement and Educational Aspirations in Roma Minority and Bulgarian Majority Adolescents. *Child and Youth Care Forum* 47 (5): 645-658.
10. European Commission (2010). *Evaluation of the European Year 2010 for Combating Poverty and Social Exclusion*, Brussels, EC.
11. European Commission (2012). *National Strategy for the Inclusion of Roma*, Brussels, Sitni and Caminanti Communities European Commission Communication.
12. Garcia C., C. T., Lamberty, G., R. Jenkins, H.P. McAdoo, K. Crnic & B.H. Wasik (1996). An Integrative Model for the Study of Developmental Competencies in Minority Children. *Child Development* 67: 1891-191.
13. Gheorghe, N. (1991). Roma – Gypsy Ethnicity in Eastern Europe. *Social Research* 58 (4): 829-844.
14. Грађанске иницијативе (2011). *Procena stanja u sektoru organizacija civilnog društva u Srbiji*. Dostupno na: https://civilnodrustvo.gov.rs/upload/old_site/2012/10/Istrazivanje-OCD-Sektor- u-Srbiji-Gradjanske-inicijative-web1.pdf. Pristupljeno: 23.06.2018.
15. Hyde, A. (2006). Systematic Exclusion of Roma from Employment. *Roma Rights* 1: 3-8.
16. Krstić, K., I. Stepanović Ilić & M. Videnović (2017). Student Dropout in Primary and Secondary Education in the Republic of Serbia. *Psihološka istraživanja* 10 (1): 27-50
17. Minority Rights Group International (1995). *Roma/Gypsies: Aa European Minority*. Dostupno na: <https://www.synigoros.gr/resources/roma/sxetika-genikaeggrafa/romareport.pdf>. Pristupljeno: 11.12.2019.
18. MICS (2014). *Srbija - istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žene i dece 2014*. Dostupno na: http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/MICS/MICS%20GLAVNI%20NALAZI_srp_.pdf. Pristupljeno: 5.03.2019.
19. Monitoring Report (2007). *Education Support Program, Equal Access to Quality Education For Roma*. Dostupno na: <http://archive.erisee.org/downloads/2012/libraries/rs/tr/Equal%20access%20to%20quality%20education%20for%20Roma-Serbia.pdf>. Pristupljeno: 3.11.2018.
20. Nikolin, S. (2001). *Treći sektor u Srbiji: stanje i perspektive*. Beograd: Centar za razvoj neprofitnog sektora i Policy Group.
21. Open Society Institute (2006). *Roma Inclusion: Lessons Learned from OSI's Roma Programming*. Dostupno na: <https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/Roma-Inclusion.WEB.pdf>. Pristupljeno: 22.05.2019.
22. Open Society Institute (2007). *Equal Access to Quality Education, Volume I*, Budapest and New York, Open Society Institute.
23. Ringold D., M.A. Orenstein & E. Wilkens (2005). *Roma in Expanding Europe. Breaking the Poverty Cycle*, Washington, The World Bank.
24. RZS (2002). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002; školska sprema i pismenost, knjiga br. 4*, Beograd, Republički zavod za statistiku.
25. Spiker, P. (2013). *Socijalna politika: teorija i praksa*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.
26. Sterland, B. & G. Rizova (2010). *Civil Society Organizations Capacities in the Western Balkans and Turkey*, Sweden, TASCO.

28. Škorić, M., A. Kišjuhas i J. Škorić (2014). Mrežna analiza zajednice: društveni kapital i marginalizovanost Roma u Srbiji. U: V. Sokolovska (ur.), *Društveni i kulturni potencijali Roma u Srbiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet i Odsek za sociologiju, str. 79-90.
29. UNICEF (2011). *The right of Roma Children to Education*. Dostupno na: <https://www.unicef.org/eca/media/1566/file>. Pristupljeno: 24.1.2019.
30. UNICEF (2016). *Research on the Social Norms which Prevent Roma Girls from Access to Education*. Dostupno na: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org/bulgaria/files/2018-10/Social_Norms_report_Summary_ENG.pdf. Pristupljeno: 30.05.2018.
31. United Nations Development Programme (2013). *Working with Civil Society in Foreign Aid: Possibilities for South-South Cooperation*. Dostupno na <http://www.cn.undp.org/content/dam/china/docs/Publications/UNDP-CH03%20Annexes.pdf>. Pristupljeno: 11.11.2019.

CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS AS A SIGNIFICANT SUPPORT TO THE ROMA FAMILIES IN THE FIELD OF INCLUSIVE EDUCATION?

From the perspective of Roma families

Summary: The Roma people represent one of the poorest and the most vulnerable groups in Serbia with acute social problems and they suffer the consequences of long-lasting and strong social exclusion that reflects on their employment, education, use of health and social services, etc. Discrimination against Roma is a problem in all aspects of social life, and the research in the Republic of Serbia point to high discrimination in the domain of education. This finding is especially important for this research, because through systematic and early intervention on reducing discrimination in the field of education, the opportunity occurs for improving the quality of life of the Roma population in all other domains. Although there is no precise data on the exact number of Roma children in the education system, some studies (UNICEF, 2010, Baucal, 2012; MICS, 2014) show and warn of their very unfavorable situation in the Republic of Serbia. The educational structure of the Roma population shows tremendous differences in relation to other Serbian residents and completely different characteristics that are caused (primarily) by their difficult socio-economic situation. This difference reflects on the smaller inclusion of Roma children in the education system, the higher level of dropout from the education system, lower school achievements (lower average grade compared to the general population, a higher number of excused and unexcused absences, poorer socio-metric status within the class, etc. all this is followed by confrontation with stereotypes and prejudices that are deeply rooted and often perceived as facts. In view of the abovementioned negative educational structure of the Roma population, the paper seeks to provide a deeper insight (from the perspective of roma parents) into the work of civil society organizations in support of Roma children towards social inclusion in the education system.

The research was carried out in four cities in AP Vojvodina: Novi Sad, Subotica, Sombor and Kikinda, and school year 2017/2018 by CSOs that have the goals related to the inclusion of Roma defined in their Statute. The research relies on qualitative and quantitative methods, and is descriptive and explanatory in its character. In addition, the work relies on analyzing the content of relevant public documents, legal regulations and statistical data. The sample comprised of 179 Roma pupils aged 9 and 10, from 8 primary schools (fourth grades) with a high percentage of Roma children in these cities; of which 76 pupils were beneficiaries of programs and activities of CSOs (40 girls and 36 boys), and the remaining 103 were not included in these programs and activities (57 girls and 46 boys). Additionally, through

appropriate interviews (through a pre-structured questionnaire), representatives of CSOs which in their Statute cite the inclusion of Roma as one of the goals were examined. Finally, through the interview, 24 Roma families will be examined; 12 Roma families whose children are involved in CSO programs and activities and 12 Roma families whose children are not beneficiaries of CSO programs and activities. It was established that CSOs provide significant support to Roma children in the education system. In the final part of the text, there will be room for discussion, concluding remarks and concrete recommendations that will strive for social justice within the educational system, as well as better cooperation and coordination between schools and CSOs and more sustainable community support.

Key words: Roma families. civil society organization, educational system and inclusion.